

Alenka Vodnik

**VOLTO SANTO, WILGEFORTIS,
KÜMMERNIS, LIBERATA, ... ?**

**O POIMENOVANJU IN RAZŠIRJENOSTI
UPODOBITEV BRADATE KRIŽANE FIGURE
V SLOVENSKEM POZNOSREDNJEVEŠKEM
STENSKEM SLIKARSTVU**

France Stelè je leta 1969 v poglavju *Ikongrafski program* v knjigi *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja* o poslikavah zunanjščin naših srednjeveških cerkva med drugim zapisal, da se v našem okolju pojavlja značilna vrsta kolikor toliko tipičnih motivov. Poleg redne podobe sv. Krištofa in pogostega Križanja z Marijo in Janezom naj bi bile posamezne druge slike, ki jih tu in tam srečujemo na zunanjščinah, »slučajnega, votivnega značaja«. Po Steletovem mnenju je med njimi le malo izjemnih primerov; mednje je pravzaprav uvrstil zgolj štiri, in sicer podobo Luxurije na Visokem, legendo sv. Jakoba starejšega v Bodeščah, na več krajih ugotovljeno Sveto nedeljo in sv. Kümmeris pri sv. Križu nad Selci.¹

Po Steletu je sv. Kümmeris (Wilgefortis, Liberata, Ontkommere) na sv. Križu predstavljena kot na križ razpeta, v dolgo tuniko s širokimi našivki oblečena in kronana bradata figura, pod katero je levo spodaj delno vidna figura kleččega godca, ki igra na velike gosli. Ikongrafsko naj bi se takšna podoba naslanjala na slavno Volto Santo v Lucci, vsebinsko pa na legendo o deklici, ki se je žrtvovala kot Kristusova nevesta. Legenda pravi, da naj bi imel portugalski ali sicilski kralj hčer Wilgefortis, ki jo je hotel poročiti s kraljem sosednje dežele. Wilgefortis je poroko odklonila, češ da noče pripadati nobenemu drugemu možu razen Križanemu, in da bi si premislila, jo je oče zaprl v ječo. Zaprta je prosila Kristusa, naj jo tako skazi, da si je ne bo požel le noben moški več. Kristus ji je ugodil, zrasla ji je brada, a ker se kljub očetovi jezi ni hotela odpovedati Bogu kristjanov, jo je oče nazadnje dal križati. Po eni inačici naj bi umrla med bliskom in gromom, palačo njenega očeta pa naj bi uničil požar, medtem ko naj bi se po drugi inačici oče po njeni smrti spreobrnil in dal napraviti srebrno

¹ France STELÈ, *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969, pp. 24, 26.

podobo mučeniške hčere ter jo obul v zlate čevlje. Revnemu goslaču, ki je igral pred njeno podobo, je ta vrgla en čevlj, nakar so goslača obsodili tatvine, a ko so ga mimo svetničine podobe peljali na vešala, mu je ta vrgla še drugi čevlj in s tem dokazala njegovo nedolžnost.²

Stelè je tudi zapisal, da sv. Kümmeris v srednjeveškem slikarstvu srečujemo predvsem v italijanskem krogu,³ kar je bilo po dokončanem odkritju poslikave v Logu pri Sevnici⁴ še precizirano, saj naj bi »sv. Kümmeris (Liberato)« oziroma »sv. Liberato (Kümmeris)« pri nas upodabljali izključno furlanski slikarji.⁵

Zmotna trditev, da je bil izbor svetnikov delno pogojen tudi z izvorom slikarskih delavnic – kot da o vsebini poslikave ne bi odločal naročnik –, za kar naj bi bile zgovoren primer prav podobe sv. Liberate⁶, je, kot se zdi, vodila do bolj ali manj doslednega preimenovanja Kümmeris v Liberato pri vseh treh slovenskih srednjeveških primerih, tj. v Kališah nad Selci (sl. 1),⁷ v Logu pri Sevnici⁸ in na Prevolah (sl. 2).⁹

² Ibid., pp. 26–28. Zapisana legenda v knjigi iz leta 1969 je sicer le nekoliko skrajšano in prirejeno besedilo Steletovega članka iz leta 1955. V Pregledu glavne literature sicer ta članek ni naveden (STELÈ 1969, cit. n. 1, p. 346). Cf. France STELÈ, Izreden primer sv. Kümmeris v Sloveniji, *Tkalčičev zbornik*, Zagreb 1955, pp. 120–121; Alenka VODNIK, Terenski zapiski Franceta Steleta in njihova (ne)vloga pri obravnavanju slovenskega srednjeveškega stenskega slikarstva, *Acta historiae artis Slovenica*, XV, 2010, p. 152.

³ STELÈ 1969, cit. n. 1, p. 26.

⁴ O ugotovljeni in delno odkriti poslikavi, ikonografsko zanimivi prav zaradi prizora »Kümmeris«, je poročal Zadnikar (Marijan ZADNIKAR, Poročilo o delu Zavoda v letih 1951–52, *Varstvo spomenikov*, IV, 1951/1952 [1953], p. 102), omenil pa jo je tudi Stelè (STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 125). Kot delo s furlanskim izhodiščem okoli leta 1400 je bila označena še leta 1965 (Ivan KOMELJ, Dvajset let odkrivanja srednjeveških stenskih slik, *Varstvo spomenikov*, X [Stelètov zbornik], 1965 [1966], p. 60). Menda je bila poslikava kmalu zatem prebeljena in ponovno odkrita še leta 1992. (Cf. Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. 3. Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo krajino*, Ljubljana 2001, p. 113.)

⁵ Cf. Robert PESKAR, *Srednjeveške poslikave zunanjščin cerkva v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1991 (diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, tipkopis), p. 17; Robert PESKAR, *Srednjeveške poslikave cerkvenih zunanjščin v Sloveniji, Gotika v Sloveniji* (Ljubljana, Narodna galerija, 1. 6.–1. 10. 1995, ed. Janez Höfler), Ljubljana 1995, p. 313, n. 39.

⁶ PESKAR 1995, cit. n. 5, p. 313.

⁷ Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. 1. Gorenjska*, Ljubljana 1996, p. 165; Adela ŽELEZNIK, *Stensko slikarstvo tako imenovanih furlanskih delavnic v srednjem veku*, Ljubljana 2000 (magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, tipkopis), p. 40.

⁸ HÖFLER 2001, cit. n. 4, p. 113. Poleg Liberate je v oklepaju navedeno še »po pri nas razširjeni nemški rabi« sv. Kümmeris.

⁹ O odkritju treh prizorov, med drugim tudi sv. Kümmeris, je prvi poročal Komelj

Šele v zadnjem času je »križana devica« pri nas znova navedena kot sv. Kummernis,¹⁰ torej z imenom, kot jo najdemo tako pri Steletu kot tudi v večini starejših in mlajših ikonografskih priročnikov.¹¹

Ob imenu Kummernis je Stelè sicer leta 1955 navedel tudi še številna druga, pod katerimi je bila znana »legendarna svetnica, brez realne podlage, proizvod pobožne, predvsem ljudske domišljije«, saj naj bi jo na Holandskem imenovali Ontkommere, na zahodu splošno Wilgefertis, bolj regionalno pa še Kumini, Comeria, Combre, Liberata, Souci, Hl. Hülfe, Reginfredis, Wilgifredis, Eutropia, Gwer, Valba ipd.¹² Različna imena, poleg že navedenih na primer še Vilgofortis, Wilfordis, Dignefortis, Liberatrix, Regenfledis, Regenfredis, Reguffedis, Commeria, Cumerana, Barbata, Ontcommere, Oncommena, Ontcommena, Ohnkummer, Ohnkummernus, Kummernus, Kummernis, Kombre, Kumernissa, Ancombre, Gehülfe, Hilpe itd.,¹³ pravzaprav prava in še vedno nedokončana zbirka imen sicer potrjuje,¹⁴ da so svetnico od poznega srednjega veka dalje poznali v različnih delih Evrope, a se ob tem vendarle zastavljata vprašanji, če zgolj trije ohranjeni slovenski srednjeveški primeri dopuščajo trditev, da so bile pri nas »upodobitve sv. Liberate /.../ pogoste v srednjem veku«,¹⁵ pa tudi, s katerim imenom so svetnico oziroma bradato križano podobo v svojih priprošnjah nagovarjali tedanji »slovenski« verniki.

(Ivan KOMELJ, Konservatorska poročila. Umetnostni in urbanistični spomeniki, *Varstvo spomenikov*, XV, 1970 (1972), p. 201; cf. HÖFLER 2001, cit. n. 4, pp. 158, 233).

¹⁰ Blaž RESMAN, Starejša oprema cerkva na Kočevskem, *Sakralna dediščina na Kočevskem. Sakralerbe im Gottscheerland* (ed. Ivan Kordiš), Kočevje 2006, p. 30.

¹¹ Cf. e. g. Wolfgang MENZEL, *Christliche Symbolik. Erster Theil*, Regensburg 1854, p. 535; Johann Evangelist STADLER, Franz Joseph HEIM, *Vollständiges Heiligen Lexikon oder Lebensgeschichten aller Heiligen, Seligen etc. aller Orte und aller Jahrhunderte, deren Andenken in der katholischen Kirche gefeiert oder sonst geehrt wird, unter Bezugnahme auf das damit in Verbindung stehende Kritische, Alterthümliche, Liturgische und Symbolische, in alphabetischer Ordnung, mit zwei Beilagen, die Attribute und den Kalender der Heiligen enthaltend*, 3. Band, [I]K-L, Augsburg 1869, p. 642; *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 2 [Allgemeine Ikonographie, F-K], Rom, Freiburg, Basel, Wien 1970, p. 353.

¹² STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 120.

¹³ Cf. STADLER, HEIM 1869, cit. n. 11, p. 642.

¹⁴ Cf. Martin KRAATZ, Die heilige Kummernis und ihre Erforschung zwischen Legende und Wirklichkeit, *Am Kreuz – Eine Frau. Anfänge – Abhängigkeiten – Aktualisierungen*, Münster 2003 (Ästhetik – Theologie – Liturgik, 26), p. 10.

¹⁵ HÖFLER 2001, cit. n. 4, p. 113.

1. *Sveto obličje* ali *Kumernus*, okoli 1420. Kališe, p. c. sv. Križa

Kot je namreč med drugim tudi zapisal že Stelè, dovoljuje program poslikave različne kombinacije razpoložljivih ikonografskih motivov, pri čemer pa igrajo pri izboru »vlogo tako položaj spomenika v celotni Sloveniji kot njegova zgodovinska preteklost in sosestvo«. ¹⁶

Upoštevanje zlasti slednje, pa seveda zlahka ugotovimo, da so bile vse tri (vsaj doslej znane) slovenske lokacije s to (vrstno) podobo v času njihovega nastanka v prvih desetletjih petnajstega stoletja pravzaprav na nemškem govornem območju oziroma v njegovi neposredni bližini ali sosedstvu: podružnična cerkev sv. Križa na Prevolah (enako kot njena župnijska cerkev v Hinjah) stoji znotraj nekdanjega kočevskega

| ¹⁶ STELÈ 1969, cit. n. 1, p. 24.

2. Sveto obličje ali Kumernus, okoli 1420. Prevole, p. c. sv. Križa

gospodstva, podružnična cerkev sv. Križa v Kališah (tako kot župnija v Selcih) na ozemlju nekdanjega loškega gospodstva, podružnična cerkev Najdenja sv. Križa v Logu pri Sevnici pa najmanj v neposredni bližini nekdanje klevevske posesti, v sklopu katere je bila takrat tudi njena tedanja župnija Raka.¹⁷ Tako loško gospodstvo in v manjši meri klevevska posest freisinških škofov kot kočevsko gospodstvo Ortenburžanov sodijo namreč med največja področja nemške kolonizacije na Slovenskem.

¹⁷ Cf. e. g. Pavle BLAZNIK, *Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenske posesti*, *Razprave*, VI/6, Ljubljana 1958, pp. 5–6, 21, 39.

Pavle BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospodstvo (973–1803)*, Škofja Loka 1973, p. 11; Janez HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*, *Acta ecclesiastica Sloveniae*, XX, 1986, p. 36; HÖFLER 2001, cit. n. 4, p. 113.

Škofje iz Freisinga, ki so sicer že s prvo daritvijo leta 973 dobili celotno porečje Selščice in velik del Sorškega polja,¹⁸ v drugi polovici enajstega stoletja pa še posest na Dolenjskem,¹⁹ so namreč kmalu po ustanovitvi loškega gospostva začeli na do takrat redko poseljeno ozemlje voditi koloniste s svojih drugih posestev: bavarske kmete predvsem na Sorško polje in v manjšem številu na klevevško posest, koroške kmete v dele Poljanske doline in tirolske na soriško ozemlje.²⁰ Podobno kot pred njimi freisinški škofje, ki so kolonizacijo izvajali predvsem v trinajstem stoletju, so v štirinajstem stoletju na Kočevsko pripeljali nove naseljence tudi Ortenburžani, in sicer prve s svojih posestev na zgornjem Koroškem ter Tirolskem že kmalu po letu 1325, v glavni fazi kolonizacije med letoma 1349 in 1363 pa tudi iz gospostev Admont in Diessen ter z goriško-tirolskih posestev.²¹

Jezikovna pripadnost novih naseljencev je v primeru naših treh upodobitev bradate križane figure dokaj pomenljiva, saj se je tovrstnih podob, ki so v literaturi običajno poimenovane ali Volto Santo ali Kummernis, tudi sicer do današnjih dni ohranilo največ prav na nemškem govornem področju,²² tj. pravzaprav prav na ozemljih, od koder so ti naseljenci prihajali.²³

Najzgodnejše ohranjene primere tako najdemo na primer v pokopališki kapeli v Prutzu na Tirolskem (ok. 1330–1350),²⁴ v kapeli sv. Martina v Bregenzu (1363), v dominikanski cerkvi v Boznu/Bolzanu (ok.

¹⁸ Cf. BLAZNIK 1973, cit. n. 17, p. 11.

¹⁹ BLAZNIK 1958, cit. n. 17, p. 5.

²⁰ BLAZNIK 1958, cit. n. 17, p. 19, n. 3; BLAZNIK 1973, cit. n. 17, pp. 31–32, 36–39.

²¹ Gašper HUDOLIN, *Kočevski Nemci v srednjem veku*, Ljubljana 2009 (magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, tipkopis), pp. 15, 53–59.

²² Cf. David A. KING, The Cult of St. Wilgefortis in Flanders, Holland, England and France, *Am Kreuz – Eine Frau. Anfänge – Abhängigkeiten – Aktualisierungen* (ed. Sigrid Glockzin-Bever, Martin Kraatz), Münster 2003 (Ästhetik – Theologie – Liturgik, 26), p. 55.

²³ To lahko razberemo že iz naslovov posameznih poglavij v monografiji *The Female Crucifix*, kot so »Wilgefortis Sive Liberata«: *The Bavarian Cult of the Female Crucifix in Neufahrn*, *The Kummernis Chapel of Burghausen in Bavaria* ali *St. Kummernus or St. Kummernis in Tyrol*. Cf. Ilse E. FRIESEN, *The Female Crucifix. Images of St. Wilgefortis since the Middle Ages*, Waterloo (Ontario) 2001.

²⁴ Cf. FRIESEN 2001, cit. n. 23, pp. 41, 96; Ilse E. FRIESEN, Die Heilige Kummernis in Tirol, *Am Kreuz – Eine Frau. Anfänge – Abhängigkeiten – Aktualisierungen* (ed. Sigrid Glockzin-Bever, Martin Kraatz), Münster 2003 (Ästhetik – Theologie – Liturgik, 26), p. 41.

1400)²⁵ in v cerkvi sv. Martina v Linzu (ok. 1400),²⁶ približno sočasne našim (ok. 1420) pa v podružnični cerkvi v Sankt Benediktnu pri Knittelfeldu, v župnijski cerkvi v Sankt Lorenznu im Mürztal²⁷ ter župnijski cerkvi sv. Štefana v Molneku/Mölblingu na Krapskem polju.²⁸

V vseh primerih je kronana in bradata figura predstavljena kot na križ razpeta, oblečena v dolgo obleko, dlani in stopala ima po navadi pribite na križ, ki je včasih zgolj nakazan. Običajno križ oziroma figuro obdaja okrasni lok, ki se na koncih zaključí s stiliziranim cvetom lilije. Levo spodaj, tj. na figurini desni strani, je še goslač, pod njo pa sta sezut čevlji in kelih. Dolga obleka je pri večini figur temno modre ali vijoličaste barve, na prsih oziroma nad pasom pa ima bel(e) križ(e).²⁹ Pri nobenem od zgodnjih primerov iz štirinajstega in petnajstega stoletja figura tudi še ne kaže nikakršnih ženskih lastnosti, podobno je za slovenski primer na fasadi cerkve sv. Križa v Kališah ugotovil tudi Stelè.³⁰

Za »razpeto figuro« v Kališah je tako zapisal, da »v glavnem ustreza luškemu Volto Santo«, čeprav je figurina svetla dolga tunika z zabrisano patronirano ornamentiko na sredi in ob straneh preklana, lilijasta konca loka nad križem, ki ga pravzaprav ni, pa sta spremenjena v »vihrajoče jezike«. Zaradi goslača³¹ se je Stelè odločil, da je nedvomno upodobljena Kummernis-Wilgefortis.³² Steletova identifikacija bi bila morda lahko celo prava, kljub napačnemu zapisu, da je za to odločilen prav »motiv goslarja«.³³

²⁵ FRIESEN 2001, cit. n. 23, pp. 41, 97.

²⁶ STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 125.

²⁷ Elga LANC, *Die mittelalterlichen Wandmalereien in der Steiermark*, Wien 2002 (Corpus der mittelalterlichen Wandmalereien in Österreich, Bd. 2), pp. 432, 529, fig. 580, 761.

²⁸ *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Kärnten*, Wien 2001, p. 827.

²⁹ Cf. e. g. Leopold KRETZENBACHER, *St. Kummernis in Innerösterreich. Bilder, Legenden und Lieder*, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, XLIV, 1953, p. 130; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 38; KRAATZ 2003, cit. n. 14, p. 10.

³⁰ STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 125.

³¹ V današnjem stanju ohranjenosti goslača ni več videti, prav tako je izgubljen del obraza. Oboje je še delno vidno na Steletovi fotografiji. Cf. STELÈ 1955, cit. n. 2, fig. 21.

³² STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 125. Steletova ugotovitev, da je za identifikacijo svetnice odločilen prav motiv goslača, je kar nekoliko presenetljiva, saj je v literaturi, ki jo sicer citira, nadrobno opisana povezava goslača z Volto Santo. Cf. STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 120, n. 2; Gustav SCHNÜRER, Joseph M. RITZ, *Sankt Kummernis und Volto Santo. Studien und Bilder*, Düsseldorf 1934 (Forschungen zur Volkskunde, XIII-XV), pp. 123–124; KRETZENBACHER 1953, cit. n. 29, p. 129.

³³ Napako povzema tudi Janez Höfler, in sicer ob podobi v Logu. Pri sv. Križu v Kališah namreč Steletov članek ni naveden med literaturo. Cf. HÖFLER 1996, cit. n. 7, p. 166; HÖFLER 2001, cit. n. 4, p. 113.

3. *Volto Santo*. Lucca, c. sv. Martina

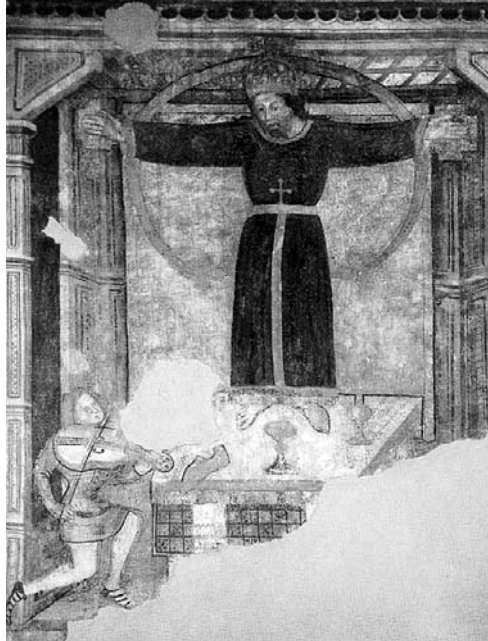
4. Praznično opravljeni *Volto Santo*.
Lucca, c. sv. Martina

Goslač je namreč tesno povezan prav z *Volto Santo*, saj je bila njegova zgodba z naslovom *De Calciamento sancti vultus argenteo cuidam pauperi mirabiliter oblato* opisana že v prvi zbirki čudežev iz Lucce iz sredine dvanajstega stoletja: revni goslač se je na romanju ustavil v Luccci, ker pa se je bal brez daru približati sveti podobi, je zaigral na svoje gosli in *Volto Santo* ga je za melodijo nagradilo tako, da mu je v naročje vrglo svoj zlati desni čevljev.³⁴

Volto Santo je bilo sicer verjetno ena najslavnejših srednjeveških podob Krizanega (sl. 3, 4), saj naj bi po Leobinovi legendi kip že v letu križanja s pomočjo angelov, ki so po odtisu Kristusovega telesa na mrtvaškem prtu izrezljali obraz, izdelal Jezusov učenec Nikodem. Ker se je bal, da bi se tej čudežni podobi kaj pripetilo, jo je skrnil. Več stoletij pozneje so angeli njeno lokacijo razkrili škofu Gualfredu med njegovim romanjem v Jeruzalemu in mu tudi pomagali, da je kip srečno pripeljal v Lucco, kjer so ga nato leta 742 z velikim veseljem postavili v cerkvi sv. Martina. In kip, v glavi katerega je luški škof našel številne relikvije, je kmalu zatem že naredil vrsto čudežev.³⁵

³⁴ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 159; KRETZENBACHER 1953, cit. n. 29, p. 129.

³⁵ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 146; Andreas MEYER, *Der Luccheser Volto Santo im Lichte neuer Quellenfunde, Am Kreuz - Eine Frau. Anfänge - Abhängigkeiten - Aktualisierungen* (ed. Sigrid Glockzin-Bever, Martin Kraatz), Münster 2003 (Ästhetik - Theologie - Liturgik, 26), p. 21.

5. Sveto obličje, okoli 1400. Bozen, dominikanska c.

Slava kipa, ki je bila dolgo časa predvsem lokalna, se je razširila zlasti po letu 1096, ko je papež Urban II. v Lucci blagoslovil normansko-severnofrancosko-flamske kontingente, ki so se odpravljali na prvo križarsko vojno, in domnevno v pridigi križarjem podobo luškega Križanega tudi označil kot pravo Kristusovo obličje.³⁶ Kip Križanega iz Luce, odtlej znan kot Sveto obličje oziroma Volto Santo in s tem povzdignjen na raven prave relikvije,³⁷ pa je začel v Lucco privabljati množice romarjev od vsepovsod.³⁸

Romarji, ki so sicer Lucci prinašali precejšen dobiček,³⁹ pa so v svoji pobožnosti prvotno goli stopali kipa kmalu tudi nenamerno poškovali. Od njihovih poljubov sta bili obe, predvsem pa desno stopalo, že v dvanajstem stoletju tako iznakaženi, da so dali premožni Lučani kip obuti v dragocene čevlje. Desni čevlj se je ob neki priliki sezul, in ker

³⁶ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32; MEYER 2003, cit. n. 35, p. 31.

³⁷ Hans BELTING, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München 2004⁶, p. 343.

³⁸ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 159.

³⁹ FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 13.

ni več hotel obstati na stopalu, so pod njega podstavili kelih, kar je verjetno tudi vzpodbudilo nastanek legende o revnem goslaču.⁴⁰ Goslač se je tako vsaj od sredine štirinajstega stoletja dalje, enako kot tudi sezuto in običajno s kelihom podstavljeno desno obuvalo, začel redno pojavljati na različnih upodobitvah Volto Santo, po ponovnem razcvetu stenskega slikarstva zlasti na freskah (sl. 5).⁴¹ Te so sledile številnim zgodnejšim lesenim kopijam Volto Santo, ki so že od konca enajstega stoletja dalje nastajale v italijanskih in drugih evropskih mestih kot substitut za romanje v Lucco, hkrati pa enako verodostojne kot original tudi služile čiščenju oziroma vse bolj razširjenemu kultu Svetega obličja.⁴²

Pri razširjanju kulta so bili poleg romarjev, križarskih bratovščin ipd. seveda najaktivnejši prav sami Lučani, zlasti tisti, ki so se zaradi potreb svoje obrti preselili v tujino.⁴³ Kot menjalci in izvozniki poglobitnega luškega blaga, tj. svile, so na primer v trinajstem stoletju omenjeni v Franciji in Angliji, v štirinajstem pa tudi v Flandriji. Njihova trgovska kolonija v Brüggeju, *communitas mercatorum lucensium de Brugia*, katere skupna opredelitev je bil kakopak kult Volto Santo, je tako leta 1377 štela kar šestinštirideset stalno naseljenih Lučanov.⁴⁴ Ta skupnost, ki ji je leta 1369 statut podelil sam luški senat, je imela v avguštnski cerkvi tudi svojo kapelo Volto Santo, za njeno vzdrževanje pa so morali prispevati tudi Lučani, naseljeni v mestih bližnjih pokrajin.⁴⁵

Domnevno je prav v takšnem mešanem mestnem okolju v začetku petnajstega stoletja – ali zaradi nerazumevanja v dolgo »žensko« obleko oblečenega Kristusa ali zaradi politične odločitve ali pa najverjetneje kar zaradi obojega – prišlo do (kon)fuzije Volto Santo s flandrijsko svetnico Wilgefortis.⁴⁶

⁴⁰ Cf. SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 171; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 38.

⁴¹ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 171; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 35.

⁴² Cf. e. g. SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, pp. 101, 189; BELTING 2004⁶, cit. n. 37, p. 343; FRIESEN 2001, cit. n. 23, pp. 2, 15–16.

⁴³ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, pp. 97, 187–189.

⁴⁴ Arnold ESCH, Viele Loyalitäten, Eine Identität. Italienische Kaufmannskolonien im spätmittelalterlichen Europa, *Historische Zeitschrift*, CCLIV/3, 1992, p. 591.

⁴⁵ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, pp. 232–233.

⁴⁶ Ime Wilgefortis je v literaturi velikokrat napačno razloženo kot izpeljanka iz *Virgo fortis*. V resnici gre za srednjevlamsko-nizozemsko ime, ki pomeni »dobro zaščito« in je bilo v nekaterih provincah (Zeeland) še v šestnajstem stoletju v rabi tudi kot moško ime. Cf. KING 2003, cit. n. 22, pp. 78–79.

Wilgefortis, menda prvič omenjena v martirologiju meniha Usuarda (Usuardus) v devetem stoletju,⁴⁷ naj bi bila po ohranjeni zapisani legendi iz petnajstega stoletja lepa in pametna hči kralja Portugalske. Ko je Portugalsko zavzel kralj Sicilije, se je njen oče z osvajalcem pogajal tako, da mu je v zakon ponudil svojo hčer. Ko je za to izvedela Wilgefortis, ki je bila v nasprotju z obema sprtima poganskima kraljema kristjanka, je odgovorila, da se ne bo poročila z nikomer drugim kot s križanim Kristusom. Jezni oče jo je zaprl v ječo, kjer sta jo nato oba kralja mučila. V želji, da bi obvarovala svojo nedolžnost, je prosila Boga, da naj jo skazi. Ko ji je zrasla brada, jo je oče obsodil uporabe čarovnije, ona pa se je zagovarjala, da ji je novi videz dal sam Bog, da bi ohranil njeno devištvo. Ker se mu navkljub očetovi zahtevi ni hotela odpovedati, jo je oče dal križati tako, kot je bil križan tudi njen »ženin«. Po njeni smrti ji je Bog rekel, da se bo odslej imenovala Ontkommer, tj. tista, ki odvzema vso žalost trpečih duš, in da bo večno vladala s svojim ženinom Kristusom. In vsem, ki se bodo v stiski obračali nanjo, bodo njihove skrbi odvzete.⁴⁸

Kult deviške svetnice, ki je za Kristusa najprej žrtvovala svojo lepoto, nato pa še življenje, je bil konec štirinajstega stoletja že dodobra razvit in se je tudi že razširil v dežele, ki so gojile takšne ali drugačne vezi s Flandrijo, predvsem v vzhodni del Anglije, kjer so to svetnico poznali kot Uncumber, ali v Francijo, kjer je bila na primer znana kot St. Acombe, Kombre, Ancombe.⁴⁹

Pravi razcvet pa je česčenje Wilgefortis oziroma Ontkommer doživelo, ko se je razvedelo o čudežih, ki naj bi jih podoba »*reyne maghet Ontcommer*« naredila v danes nizozemskem mestu Steenbergnu v flandrijski provinci (Severni) Brabant.⁵⁰ Ker se steenbergenska Ontcommer žal ni ohranila, lahko o njeni zunanji podobi zgolj ugibamo: možno je, da je bila resnično upodobljena Wilgefortis, torej na križ privezana bradata svetnica v dolgi in ob gležnjih sramežljivo speti obleki (sl. 6),

⁴⁷ Elizabeth NIGHTLINGER, The Female Imitatio Christi and Medieval Popular Religion: The Case of St Wilgefortis, *Representations of the Feminine in the Middle Ages* (ed. Bonnie Wheeler), Dallas 1993 (Feminea Medievalia, 1), p. 293. Cf. n. 77.

⁴⁸ Cf. NIGHTLINGER 1993, cit. n. 47, pp. 293–294; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 49; KING 2003, cit. n. 22, p. 57.

⁴⁹ Cf. STADLER, HEIM 1869, cit. n. 11, p. 642; KING 2003, cit. n. 22, p. 74.

⁵⁰ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 25.

6. *Wilgefortis-Ontcommer*, okoli 1400.
Hofbibliothek Aschaffenburg

7. *Wilgefortis sive Liberata*. Neufahrn,
stara ž. c.

enako pa tudi to, da je bila podoba Sinte Ontcommer pravzaprav kopija Volto Santo.⁵¹ Kip, tj. kopijo Volto Santo, bi namreč lahko dali postaviti tako luški trgovci kot gospodje Steenbergenski, ki so sicer opravljali vojaško službo za Pizo in Lucco.⁵²

Vsekakor je poročilo o čudežih, ki jih je naredila steenbergenska podoba, z naslovom *Dit syn alsulcke miraculen als God laet gheschien van Sinte Ontcommer, die men tot Steenberghen versoect*, verjetno nastalo okoli leta 1402 kot promocija romarske poti, doseglo svoj namen.⁵³ Čeprav je češčenje te podobe v Flandriji v šestnajstem stoletju zatrla reformacija,⁵⁴ poznejše nemške legende še vedno pričajo o naslonitvi

⁵¹ Možno pa bi seveda tudi bilo, da bi bili postavljeni druga ob drugi kopija Volto Santo in podoba Wilgefortis. SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 21.

⁵² SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 231; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 48.

⁵³ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 22.

⁵⁴ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 22; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 48.

na steenbergensko tradicijo.⁵⁵ Najizčrpnjša inačica legende se je sicer ohranila v samem središču češčenja Kummernis na Bavarskem, tj. v Neufahrnu pri Freisingu. Leta 1607 jo je po neki starejši predlogi na zadnje strani misala iz petnajstega stoletja zapisal Gregorius Hörll, kaplan župnije Eching, ki ji je tedaj pripadala tudi podružnica v Neufahrnu.

Besedilo se začne z: *Anno dni 1. IHS Maria. 607 . 20 Martij. Das Leben Leiden vnnnd sterben der h. Junchfrauen S. Kumernus, Weliche Indem Jare 1403 erhebt vnd in die Zall der Heiligen geschrieven ist worden. Der Vest allemal an S: Dionisij abend felt.*⁵⁶

Zapisana legenda, ki sledi, je v bistvenem enaka nizozemski, le mestoma je obogatena in občasno tudi malo spremenjena; predvsem naj bi bila »Kumernus« pokopana v Flandriji oziroma na Nizozemskem.⁵⁷ Zanimiv pa je zlasti zadnji del legende: *Diß bilt sambt dem Eichen Creitz auf dem Mittern Altar ist auff der Iser biß gen Mindrahing herauff gerunen, Nach dem der Arm man in der Au funden, darein gehaut in rechte Axx (= Axt), das bluet rausran, hats der Pischoff von freysing wirdiglich erhebt, 2 Oxen in ain Halbwagen gespandt, die habens daher zogen.*⁵⁸ Odlomek namreč priča, da je bila podoba sv. Kumernus v Neufahrnu morda že nekoč v zgodnjem petnajstem stoletju poistovetena z neko starejšo podobo (Bild), ki naj bi po legendi priplavala navzgor po Isarju. Kip naj bi iz vode potegnil drvar s pomočjo sekire, ob tem pa ga je tako ranil, da je začel krvaveti. Zato ga je naložil na voz, ki sta ga vlekla dva vola, in ga prepeljal v Neufahrn. Ko je o tem izvedel freisingški škof, je prišel v procesiji in dal kip povzdigniti na oltar. Takoj ko je bil kip postavljen, sta bila ozdravljena slepa ženska in grbavec. Slikar, ki je hotel njegovo modro oblačilo preslikati v rdeče, pa je oslepel in ponovno spregledal šele, ko je bila obleka znova prebarvana nazaj v modro barvo.⁵⁹

Ta starejša podoba, tj. še vedno ohranjena podoba Križanega na glavnem oltarju stare župnijske cerkve (sl. 7), pa tudi priča, da je bil kult Križanega v Neufahrnu verjetno kar nekaj stoletij starejši od češčenja Kumernus oziroma Kummernis.⁶⁰ Neufahrnski kip, sicer poškodovan v

⁵⁵ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 22.

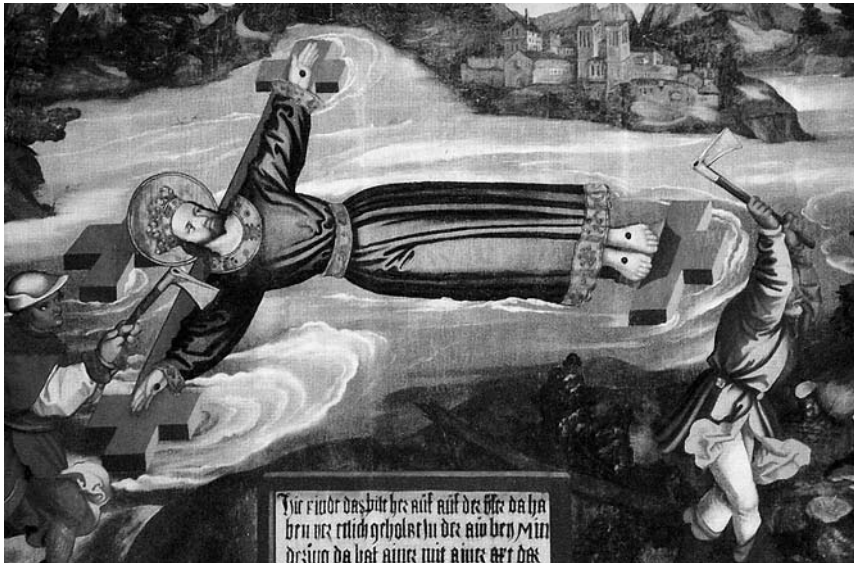
⁵⁶ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 27; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 66.

⁵⁷ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 32.

⁵⁸ Ibid., p. 29.

⁵⁹ STADLER, HEIM 1869, cit. n. 11, p. 643; FRIESEN 2001, cit. n. 23, pp. 15–16.

⁶⁰ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 279.

8. Čudežni Križani iz Neufahrna, prva tabla, 1527. Neufahrn, stara ž. c.

9. Hans Burgkmair st., *Sanctkümernus*, okoli 1507. Staatsbibliothek München

požaru leta 1580 in obnovljen okoli leta 1600 ter leta 1661 postavljen v baročni oltar, je namreč kot ena najstarejših kopij Volto Santo v Nemčiji domnevno nastal že konec enajstega ali v začetku dvanajstega stoletja.⁶¹ Da je bil dolgo in močno češčen, priča tudi sedem ohranjenih tabel v isti cerkvi iz leta 1527 (sl. 8), ki prikazujejo njegovo čudežno zgodbo, pri čemer je še posebno pomenljivo, da ga spremni napisi ob upodobitvah ne (po)imenujejo, ampak dosledno omenjajo zgolj »podobo«, tj. *das Bild*.⁶²

Podobo Volto Santo je sicer z imenom Kumini oziroma Kümernuß dokumentirano prvi povezal na lesorezu iz leta okoli 1507 (sl. 9) Hans Burgkmair starejši, augsburški slikar in grafik, ki je delal tudi za nemškega kralja in cesarja Maksimilijana I. Habsburškega. List z upodobitvijo, ki sicer v vsem ustreza luškemu Križanemu, vključno s sezutim desnim obuvalom in goslačem, pa tudi napisom *die Bildnus zu Luca*, je namreč Burgkmair naslovil *Santkümmernus. Mirabilis deus in sanctis suis. Got würckt wunderbare ding in seinen hailigen*, medtem ko na levi strani lista ob upodobitvi zapisana legenda govori o kraljevski hčeri *kumini*, ki je bila imenovana *sant kümernuß und ligt in Holand in ainer kirchen genant Stonberg*.⁶³

Burgkmair zagotovo ni niti sam niti nenamerno ustvaril takšne (kon)fuzije, ampak je izhajal iz že sprejetih prepričanj, kakršna je najverjetneje ta čas podpiral in promoviral tudi sam cesar.⁶⁴ Maksimilijan, ki je živel še povsem v duhu srednjeveške religiozne miselnosti, je namreč poleg velike vneme za božjo službo, nabožne knjige, svetnike in blažene ter relikvije gojil še prav posebno zanimanje za čudežno dogajanje, zlasti za stigmatizirane device in čudeže, povezane s Križem.⁶⁵

Fuzija oziroma konfuzija dveh podob na Burgkmairjevem listu se tako za tedanji čas niti ne zdi nenavadna. Je pa bila domnevno za Maksimilijana ne le verska, ampak tudi politična, kulturna in ekonomska odločitev, s katero je skušal približati svetnico s severa nemško govorečim deželam in hkrati znova preusmeriti romarje z juga na sever. Po

⁶¹ Ibid., pp. 30, 279.

⁶² Ob prvi upodobitvi tako *Hie rindt das pilt auf der Yser ...*, ob drugi *Hie kumbt der pischoff mit der proceß und erhebt das pilt*, ob tretji *Hie legt der pischoff das pilt auf ainen halb wagen ...* Cf. *ibid.*, p. 280.

⁶³ Ibid., p. 34.

⁶⁴ Cf. FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 93.

⁶⁵ Hermann WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, 1, Wien 1971, p. 31.

poroki z Marijo Burgundsko in tastovi smrti so namreč poleg vojvodine Burgundije v njegovo domeno prišli tudi vsi njeni svetniki in svetnice vključno z Wilgefortis,⁶⁶ Volto Santo in njegove podobe pa so bili na posestvih, ki jih je Maksimilijan že imel ali pridobil, tako ali tako znani in češčeni že dolgo.⁶⁷

Pri tem pa moram še opozoriti, da danes v večini primerov niti ne vemo, kako so tedanji verniki te podobe nazivali. Glede na ohranjene zapise od sredine štirinajstega stoletja dalje je nazivanje podob v dolgo oblačilo oblečenega in okronanega Križanega v nemško govorečih deželah pač regionalno variiralo. V gornjenemških pokrajinah je bila tako podoba znana predvsem kot *sente Hulpe*, *sente Hülfe*, *sent Gehulfe*, *sankt Gehülfe*, v spodnjenemških zlasti kot *sunte Hulpe*, lokalno pa so jo nagovarjali še kot *sinte Hulpe*, *heiliger Gehulfe*, *göttliche Hilfe* itd.⁶⁸

Kdaj natančno je prišlo do premene oziroma preimenovanja teh podob, ki so vernikom ponujale pomoč in podporo (Hilfe) v njihovi žalosti (Kummer), sicer verjetno ne bomo nikoli ugotovili, domnevamo pa lahko, da se je proces preimenovanja začel verjetno v petnajstem stoletju. Z gotovostjo lahko le zatrdimo, da se je to zgodilo na nemškem govornem področju.

Verniki, ki po več stoletjih obstoja teh podob verjetno sploh niso več povezovali z Lucco niti niso v podobi Križanega, oblečeni v dolgo oblačilo, zanesljivo prepoznavali moškega (Hulpe, Hilpe), so pač po razširitvi nizozemske legende o svetnici, ki je umirajoča na križu prosila Boga, naj ji da moč za odvzemanje žalosti in skrbi (entkummern, Kummernis), v teh podobah zlahka videli (tudi) žensko,⁶⁹ še zlasti takšno z nadnaravno močjo in zmožno braniti ter varovati njihove interese.⁷⁰

⁶⁶ FRIESEN 2001, cit. n. 23, pp. 92–93; FRIESEN 2003, cit. n. 24, p. 37.

⁶⁷ Njegovo vladavino zaznamuje predvsem širjenje habsburške posesti: med drugim si je tako pridobil različna posestva na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, z dedovanjem po goriških grofih pa je njihova nekdanja ozemlja lahko povezal tudi s Tirolsko.

⁶⁸ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, pp. 88, 114; cf. STELE 1955, cit. n. 2, p. 127.

⁶⁹ Dvournna podoba je vernikom vsekakor dopuščala lastno izbiro: častili so jo lahko ali kot žensko ali kot moškega, lahko pa tudi kot oba hkrati. »Androgini tip« pobožnosti je bil pač od trinajstega do šestnajstega stoletja popularen fenomen pri svetnikih obeh spolov. Ker je bila njen edini atribut moškosti zgolj brada, je Wilgefortis, tj. Kummernis, tj. Liberato ..., sicer primerneje označiti kot »psevdoandrogino« svetnico. Cf. WENDY O'FLAHERTY, *Women, Androgynes, and Other Mythical Beasts*, Chicago 1980, pp. 284, 296; NIGHTLINGER 1993, cit. n. 47, pp. 292–293.

⁷⁰ Cf. ARON GUREVICH, *Medieval popular culture. Problems of belief and perception*,

Nova svetnica, s križanjem združena s Kristusom na način, s kakršnim se lahko ponaša le malokateri svetnik oziroma svetnica,⁷¹ pravzaprav pravi *alter-Christus*,⁷² se je sprva najverjetneje imenovala Entkümmerin, kar ustreza nizozemski Ontkommer in angleški Uncumber.⁷³ Od šestnajstega stoletja dalje pa se je počasi preimenovala v Kümmerin in začela z izjemo brade postajati tudi po vseh telesnih značilnostih nedvomno ženska.

Brez ustrezne hagiografske osnove se je ta(kšna) svetnica lahko brez vsakršnih zadržkov še nadalje levila s prevzemanjem lastnosti drugih legend in svetnic,⁷⁴ s tem pa je tudi širila svoje kompetence. Končno je postala tako zavetnica bolnih, umirajočih kot nosečnic in zaprtih, pomagala je pri zakonskih težavah, rodnosti v hiši in na polju itd.⁷⁵ Pravzaprav je glede na svoje pristojnosti in pooblastila postala enakopravna ne le Kristusu, ampak tudi Mariji ter celo Bogu.⁷⁶

Čeprav jo je cerkev, kljub temu da ni bila nikoli kanonizirana, tolerirala, pa je s tem v cerkvenih krogih vendarle zagotovo začela vzbujati nekakšno nelagodje. Tako se je nazadnje leta 1583 le znašla tudi v uradnem rimskem martirologiju, a tokrat kot Liberata. Zapis v martirologiju se je pri njenem novem poimenovanju oprl na leta 1568 izdano delo *Usuardi Martyrologium, quo Romana ecclesia ac permultae aliae utuntur*,⁷⁷ ki ga je uredil nizozemski profesor Johannes Molanus. Ime Liberata se namreč prvič pojavi prav v njegovi izdaji, saj je bil prepričan, da je Liberata pač ustrezen latinski prevod za Ontkommer. Z Molanusovim napačnim prevodom je bil tako tudi končno dan ključ za razrešitev hagiografske more, povezane z nikoli živečo svetnico, saj jo je cerkev zdaj vendarle lahko povezala z neko dejansko živečo svetnico, namreč s špansko mučenko

Cambridge 1988 (Cambridge studies in oral and literate culture, 14), p. 49; NIGHTLINGER 1993, cit. n. 47, p. 291.

⁷¹ Cf. KING 2003, cit. n. 22, p. 62.

⁷² FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 93.

⁷³ KRAATZ 2003, cit. n. 14, p. 15.

⁷⁴ Na primer Evlalije Barcelonske, Evlalije iz Méride, Gale Rimske, Pavle Avilske (*barbata*). Cf. SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, pp. 43, 59–76; NIGHTLINGER 1993, cit. n. 47, pp. 292, 312; KING 2003, cit. n. 22, p. 80.

⁷⁵ NIGHTLINGER 1993, cit. n. 47, pp. 292, 316; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 65; FRIESEN 2003, cit. n. 24, p. 40.

⁷⁶ KING 2003, cit. n. 22, p. 57.

⁷⁷ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 41. Cf. n. 47.

Liberato. Pri tem ni očitno nikogar motilo, da je bila ta obglavljena in ne križana,⁷⁸ niti na primer neufahrnskega občestva, ki je svojo starodavno »Bild« leta 1661 brez pomislekov postavilo v novi baročni oltar in jo opremilo z napisom *S. Wilgefortis sive Liberata, V.M. 1661. H. Jungfrau und Martyrerin Ohne Khümmernus Bitt für Uns*.⁷⁹

Če se torej povrnemo k našim trem primerom »Kümmernis« oziroma »Liberate« in njihovemu poimenovanju (tako v času nastanka kot ne nazadnje tudi danes), lahko glede na povedano ugotovimo, da zagotovo nobene od ohranjenih treh podob tedanji verniki niso nagovarjali z Wilgefortis, še manj z Liberato, vprašanje je pravzaprav tudi, če so v njih sploh že videli (tudi) žensko.

Žal so vse tri podobe današnji čas dočakale močno okrnjene: v Logu pri Sevnici je skorajda povsem izmita, na Prevolah se je ohranil le desni zgornji del, v Kališah sta izgubljena obraz in spodnji del upodobitve. Po še vidnih sledovih in ohranjenih delih kljub temu še razberemo, da podobe v splošnem resnično ustrezajo predvsem Volto Santo. Vse tri figure imajo roke razpete, kot da bi bile pribite na križ, čeprav tega v Kališah ni ali pa je bil le nakazan, v Logu pa ga v današnjem stanju ohranjenosti ni videti. Za Log tako tudi ne vemo, ali so bile figurine roke pribite. Na Prevolah žebļev ni videti, da naj bi bile figurine roke kljub temu pribite, je nakazano zgolj s kapljami krvi, v Kališah pa seveda tako kot križa tudi žebļev ni. Vse tri figure obdaja okrasni lok, domnevno so imele tudi krono, ki je danes vidna le še na Prevolah. Križa ali križev na njihovih oblačilih ni (več) videti,⁸⁰ sta pa tuniki v Logu in na Prevolah vijoličasto modre barve. O tem, kakšno je bilo ozadje figure v Logu, ne moremo niti ugibati, na Prevolah je postavljena v arhitekturni okvir, v Kališah je ozadje zamejeno s temno modro zaveso. Zaradi poškodb spodnjih delov vseh treh upodobitev morebitnih kelihov ali sezutih obuval ni več, enako na Prevolah tudi ni goslača, ki je bil zagotovo upodobljen v Logu in Kališah.

Od drugih približno sočasnih podob Volto Santo pa se upodobitvi na Prevolah in v Kališah tudi nekoliko razlikujeta.⁸¹ Na Prevolah je na

⁷⁸ Ibid., pp. 67–68, 115, 251; FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 48.

⁷⁹ Cf. FRIESEN 2001, cit. n. 23, p. 64, fig. 2.

⁸⁰ Na tuniki Volto Santo (cf. sl. 4), kjer je zdaj medaljon, je bil namreč prvotno križ. Cf. SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, p. 120.

⁸¹ Glede na izredno slabo stanje ohranjenosti upodobitve v Logu žal ne moremo več upoštevati.

primer mogoče opaziti, da glava figure ni kot običajno nekoliko nagnjena, ampak je njen pogled usmerjen frontalno v gledalca, poleg tega so njeni lasje svetle barve. Za njeno krono, ki jo seka izredno tanek lok, je še križni nimb. Ker je uničena, ne vemo točno, kakšna je bila glava kališke figure, je pa imela po Steletovem opisu zgolj »mladostno /.../ dodelno bradico«. ⁸² Arhitekturni okvir (za upodobitve Volto Santo povsem običajen, saj je to v posebni kapeli) si figura na Prevolah deli še s sv. Katarino. ⁸³ Figurinega ozadja tudi ne zaznamuje za upodobitve Volto Santo značilna rdeča barva oziroma rdeča zavesa z zlatimi krogi. ⁸⁴ V Kališah arhitekturo nadomešča zgolj modra zavesa. V nasprotju z običajno modro ali vijoličasto barvo pa je figurino oblačilo, tj. tunika, rožnate barve in potiskano s temno rdečim negativnim luškim vzorcem. ⁸⁵ Kot je opozoril Stelè, je poleg tega tunika še ob straneh in na sredi preklana, ovratni našivek pa povezan s pasom. ⁸⁶ Po Steletovem opisu je bila v podobno od pasu navzdol preklana tuniko oblečena tudi podoba v Logu. ⁸⁷ Danes sicer ne vemo, ali je bilo tudi njeno oblačilo brokatirano niti ali je bil tudi njen ovratni našivek povezan s pasom, vsekakor pa že sama preklana tunika predstavlja pravi unikum med sočasnimi ohranjenimi podobami Volto Santo oziroma Kümernis. Pravzaprav mi je znan le en takšen poznejši primer, namreč upodobitev ob straneh preklane tunike Sant Kümernuß na Burgkmairjevem lesorezu. ⁸⁸

⁸² STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 124.

⁸³ Slednja je v *Srednjeveških freskah* označena kot neznana svetnica. Cf. HÖFLER 2001, cit. n. 4, p. 158.

⁸⁴ Cf. Hilary MADDOCKS, The Raponi, the Volto Santo di Lucca, and Manuscript Illumination in Paris ca. 1400, *Patrons, Authors and Workshops. Books and Book Production in Paris around 1400* (ed. Godfried Croenen, Peter F. Ainsworth), Peeters 2006, pp. 108–109.

⁸⁵ Alenka VODNIK, *Tekstilni vzorci v srednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem*, Ljubljana 1998, pp. 26, 131, kat. 122b.

⁸⁶ STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 125.

⁸⁷ STELÈ 1955, cit. n. 2, p. 124, fig. 21b.

⁸⁸ Na podoben način ima sicer preklano in z negativnim luškim vzorcem potiskano tuniko tudi svetnica v župnijski cerkvi sv. Jakoba v Tiffnu, delo Tomaža Beljaškega iz okoli leta 1470. Svetnica, doslej identificirana kot sv. Helena, pa bi bila namreč, vsaj glede na kratko in nežno brado, lahko tudi Wilgefotis. Čeprav ji lase zakriva oglavnica, kar se pri siceršnjih upodobitvah Wilgefotis pojavi redko in še to večinoma pozneje, sta tako njena bradica kot stoja ob križu sicer podobni nekoliko poznejši upodobitvi te svetnice na krilnem oltarju Hansa Memlinga iz Janezovega špitala v Brüggeju. Cf. Janez HÖFLER, *Die gotische Malerei Villachs. Villacher Maler und Malerwerkstätten*

10. *St. Hulpe*, lesorez iz lübeckškega pasionala, 1492

Če lahko torej ob podobi na Prevolah glede na doslej povedano in na njene značilnosti ter poreklo naseljencev domnevamo, da so jo verniki najverjetneje naslavljali z enim od nemških poimenovanj za Sveto obličje, pa bi bil torej pravzaprav lahko v Kališah (in nekoč morda tudi v Logu) pred nami eden najzgodnejših primerov upodobitve Entkümmerin, Kumini oziroma Kumernuß, tj. (kon)fuzije nove, leta 1403 povzdignjene svetnice Wilgefortis-Ontcommer z Volto Santo oziroma Svetim obličjem.

Še eno vprašanje, ki se mi za konec ob tem zastavlja, pa je: s katerim Svetim obličjem? »Sprememba, da je naš slikar povezal ovratni našivek s pasom«,⁸⁹ je namreč najverjetneje pač posledica tega, da se freskant ni zgledoval po luškem Volto Santo, ampak po eni od njegovih številnih kopij, ki so bile češčene tudi zaradi lastnih legend in čudežnih moči.

des 15. Jahrhunderts, 1–2, Villach 1981–1982, p. 124, fig. 133; Alenka VODNIK, Tekstilni vzorci v beljaških slikarskih delavnicah 15. stoletja, *Acta historiae artis Slovenica*, IV, 1999, p. 30; SCHNÜRER, Ritz 1934, cit. n. 32, fig. 76, 77.

⁸⁹ STELE 1955, cit. n. 2, p. 125.

Da je na takšen način kot v Kališah opravljeno Sveto obličje dejansko obstajalo, posredno potrjujeta med drugim tako približno sočasna upodobitev »Volto Santo« v podružnični cerkvi St. Benedikten pri Knittelfeldu⁹⁰ kot tudi poznejši lesorez *St. Hulpe* iz lübeškega pasionala (sl. 10).⁹¹

Razširjenost tovrstnih podob okoli leta 1400 v južnonemškem govornem prostoru vključno s Tirolsko,⁹² tj. še enim velikim področjem bavarske kolonizacije in pozneje cvetočega kulta Kummernuß-Kümmernis, izhajajočega iz neufahrnske legende, Burgkmairjev (augšburški) list in ne nazadnje z negativnim luškim vzorcem (kakrašnega so v Regensburgu tiskali na blago tkalci iz Luce)⁹³ potiskana tunika naše podobe v Kališah pa tako dopuščajo tudi možnost, da je bil pravi vzor tem podobam neko bavarsko Sveto obličje, morda vsaj pri posameznih kar neufahrnski oziroma freisinški »Bild«.⁹⁴

Vsekakor pa zgolj tri srednjeveške podobe v Sloveniji zanikajo kakršno koli večjo razširjenost kulta »Kümmernis-Liberata«;⁹⁵ prav nasprotno dokazujejo, da je šlo zgolj za lokalni, razmeroma kratkotrajen in na nemško kolonizacijsko in vplivno območje omejen pojav.

Viri fotografij: arhiv avtorice (sl. 1–2); po starejši literaturi (sl. 3–10).

⁹⁰ LANC 2002, cit. n. 27, fig. 580.

⁹¹ SCHNÜRER, RITZ 1934, cit. n. 32, fig. 16.

⁹² Bavarska kolonizacija je s t. i. *Sieben Gemeinden in Dreizehn Gemeinden* segla celo do zaledja Vicenze in Verone. W. D. McCrackan, *The Sette Comuni: A Teutonic Survival on Italian Soil*, *Journal of the American Geographical Society of New York*, XXIX/2, 1897, p. 168; Klaus Matzel, *Der Untergang deutscher Sprachinseln in Norditalien (Sette comuni e Tredici comuni)*, *Germanische Rest- und Trümmersprachen* (ed. Heinrich Beck), Berlin, New York 1989, p. 71.

⁹³ Cf. Johann Heinrich Schmidt, *Deutsche Seidenstoffe des Mittelalters*, *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, I, 1934, p. 196; Schnürer, Ritz 1934, cit. n. 32, p. 198; Vodnik 1998, cit. n. 85, p. 13.

⁹⁴ Ob tem je treba tudi opozoriti, da še vse premalo vemo o povezavah novih naseljenecv s staro domovino. Kot piše Blaznik, je spomin nanjo ostajal živ še dolga stoletja: soriški naseljenci so tako na primer še do polpretekle dobe na vsaka tri leta pošiljali odposlanstvo na božjo pot v Innichen. Blaznik 1973, cit. n. 17, p. 39.

⁹⁵ Podobno verjetno velja tudi za tri poznejše primere sv. Kümmernis, ki jih je leta 1955 obravnaval Stelè, tj. za kip iz depoja Narodne galerije z oltarja v ž. c. v Lomu pri Trziču in oljno sliko v cerkvi na Keblju na Štajerskem ter hrvaški primer iz Velike Mlake. Cf. Mirko Kus-Nikolajev, *Slika sv. Kümmernisse u Velikoj Mlaki*, *Starina*, VIII (1929), p. 88; Stelè 1955, cit. n. 2, pp. 119, 122, 125–126; Höfler 1996, cit. n. 7, p. 165; Höfler 2001, cit. n. 4, p. 113; King 2003, cit. n. 22, pp. 58, 61.

**VOLTO SANTO, WILGEFORTIS, KÜMMERNIS,
LIBERATA, ... ?
ON THE DENOMINATION AND EXTENT OF THE
DEPICTIONS OF THE BEARDED FIGURE ON THE CROSS
IN SLOVENE LATE MEDIEVAL MURAL PAINTING**

Summary

According to quite a few literary sources, St Kümmernis, a legendary female saint particularly popular in the southwestern part of the German speaking lands, was popular throughout the middle ages and was also venerated in Slovenia (even in Ljubljana) and in Croatia (n. 95). This mistaken belief is apparently derived from Stele's article of 1955 (n. 2), or its abbreviated version in Stele's book of 1969 (n. 1). Due to the lack of knowledge of both earlier and recent literature on the development of the Kümmernis images and their connection with the Volto Santo (n. 11, 14, 22–24, 29, 32, 47, 95), over the last decades the researchers of Slovene medieval mural painting even incorrectly began to denominate the bearded figure on the cross as Liberata (n. 4, 5, 7). In addition, they failed to notice that in two of the three images from the first decades of the fifteenth century, a fiddler was depicted next to the figure, who at the time was still mostly connected with Volto Santo.

Consequently, the article begins with an overview of the findings on the development of the cults of Volto Santo, Wilgefotis, and Kümmernis made so far (n. 11, 14, 22–24, 29, 32, 47), and continues with a discussion of three Slovene images that to an extent coincide with the Volto Santo depictions. All three of them were painted in the first decades of the fifteenth century in the very heart, or at least in the immediate vicinity, of German, particularly Bavarian, colonisation: the figures in Kališe above Selce and in Log near Sevnica (Figs. 1, 2) in the area or in the vicinity of the Freising estates of Loka and Klevevž, and the image in Prevole in the area of the Ortenburg estate in Kočevje (n. 17–21).

According to Stele's photograph and descriptions (n. 1, 2) particularly the image in Kališe and the almost destroyed depiction in Log near Sevnica differ from other Volto Santo images. Both figures were definitely accompanied by a fiddler, but they differ from the standard Volto Santo images: the figure in Kališe sported only a short beard, its pink and brocaded costume with a dark red, negative Lucca pattern (n. 85) was cleft on the sides (like in the Burgkmaier print, Fig. 9), and the collar tied with a ribbon (like in a depiction from the Lübeck Passional, Fig. 10).

The "Slovene" examples of the late medieval "Kümmernis" figures are probably isolated cases connected with the cult of, or based on some southern

German or even Bavarian image of the Holy Face. The three discussed images and the later ones mentioned by Stele, as well as the isolated case from Velika Mlaka in Croatia (a work of a German painter who must have moved to the area; n. 95) undoubtedly deny that the “Kümmernis” cult was widespread in the area of Slovenia and Croatia; on the contrary, they prove that it was merely a local, relatively short-lived phenomenon restricted to the area of German colonisation and influence.

Captions:

1. *Holy Face* or *Kümmernis*, c. 1420. Kališe, parish church of the Holy Cross
2. *Holy Face* or *Kümmernis*, c. 1420. Prevole, parish church of the Holy Cross
3. *Volto Santo*. Lucca, church of St Martin
4. Festive *Volto Santo*. Lucca, church of St Martin
5. *Holy Face*, c. 1400. Bolzano, Dominican church
6. *Wilgefortis-Ontcommer*, c. 1400. Hofbibliothek Aschaffenburg
7. *Wilgefortis Sive Liberata*. Neufahrn, old parish church
8. *Miraculous Jesus on the Cross* from Neufahrn, first panel, 1527. Neufahrn, old parish church
9. Hans Burgkmair Sn., *Santkümmernus*, c. 1507. Staatsbibliothek München
10. *St. Hulpe*, woodcut from Lübeck Passional, 1492